

Dušan Biber

JUGOSLOVANSKA IN BRITANSKA POLITIKA O KOROŠKEM VPRAŠANJU 1941—1945

Uvod

Ni lahka naloga, v kar najbolj zgoščeni, sintetični obliki pregledno podati v naslovu navedeno problematiko, zlasti še, če je to mogoče pojasniti samo v širšem kontekstu jugoslovanskih in slovenskih vojnih ciljev ter dolgoročne strateške orientacije, v sklopu britanske politike napram Sovjetski zvezi vobče, napram Jugoslaviji in Avstriji pa še posebej. Upoštevati je potrebno problematiko zahodnih meja Jugoslavije glede Julijske krajine in Trsta, vendar tudi občutljivi mednarodni položaj Jugoslavije v letih 1944—1945 itd. Pisec tega referata je na znanstvenem posvetovanju »Jugoslavija v končni etapi druge svetovne vojne« v Beogradu dne 9. decembra 1975. leta v daljšem referatu poročal o temi »Britansko-jugoslovanski nesporazumi glede Koroške« in se pri tem opri skoraj izključno na britanske vires.¹

Pisec se je spoznamel z britanskim referentom prof. Sir Williamom Deakinom, da bo pričujoči referat zato predvsem zasnovan na jugoslovanskih virih z navajanjem nekaterih ključnih problemov, ki so se pojavljali v jugoslovansko-britanskih odnosih 1941—1945. leta:

- a) vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje in vojnih ciljev;
- b) jugoslovansko-britansko sodelovanje pri poskusih penetracije v Avstrijo, in
- c) sodelovanje in nesporazumi komunističnih partij Jugoslavije in Avstrije.

Viri in literatura

Jugoslovanski viri za to tematiko so sicer precej številni, vendar so razmeščeni v raznih arhivih in arhivskih fondih. Zelo malo pa je temeljnih virov, potrebnih za rekonstrukcijo in analizo političnih aspektov vse te problematike. Poročila raznih komitejev komunistične partije Slovenije v zvezi s Koroško in Avstrijo so ohranjena v arhivu centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, kjer so na voljo tudi razna vojna poročila posameznih štabov raznih enot, oz. partizanski tisk. V arhivu Predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije v Beogradu so dosegljivi najpomembnejši partijski dokumenti v fotokopijah ali v izvorniku. V arhivu CK ZK Slovenije gradivo še urejajo in je, podobno kot v sovjetskih arhivih, na voljo le posredno preko izbire arhivistov. V arhivu Predsedstva CK ZKJ v Beogradu pa raziskovalci že lahko sami pregledujejo kartoteko z registami in izbirajo sami ustrezne dokumente. Nekateri dokumenti so seveda, tako kot sicer povsod po svetu, še vedno v tekoči registraturi in samo izjemoma dosegljivi s posebnim dovoljenjem.

¹ Ta referat je bil objavljen v 4. številki »Zgodovinskega časopisa« 1978, knjiga z vsemi referati s tega posvetovanja pa je v pripravi za tisk. V zborniku *Osvoboditev Slovenije 1945*, Ljubljana, 1977, 237—257 je objavljen referat istega pisca »Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne« in daje širši okvir za razumevanje naše tematike.

Za našo temo so zanimivi nekateri fragmenti iz delno ohranjene in dosegljive zbirke radijskih depeš med Kominterno in CK KPJ, ki jo hrani arhiv Predsedstva CK ZKJ. Nedavno tega so na voljo v tem arhivu tudi nekatera poročila jugoslovanske vojne misije v Moskvi, vendar samo v kserokopijah in brez navedbe, kjer so ohranjeni izvorniki. Ti dokumenti vsebujejo za našo temo zgolj tehnične podatke. Kaže, da so bila najbolj pomembna vprašanja odnosov s komunistično partijo Avstrije, oz. s Kominterno po njeni razpustitvi, obravnavana po takoimenovani »specialni liniji«, torej v sodelovanju s sovjetsko obveščevalno službo in z vso možno konspiracijo.² V zgodovinskem arhivu RSNZ SR Slovenije pisec ni s tem v zvezi svoj čas 1976. leta, ko je zbiral gradivo za zavezniške misije, našel nobenih pomembnih virov iz prve roke, marveč zgolj povojne elaborate. Iz ustnih virov je znano, da je ostalo ohranjenih nekaj tisoč dokumentov varnostne in obveščevalne službe VOS, ki pa še niso urejeni, oz. na voljo znanstveni javnosti.

Diplomatski arhiv zveznega sekretariata zunanjih zadev v Beogradu je šele nedavno uredil tisti del arhiva jugoslovanske kraljevske begunske vlade, ki ga je zadnji predsednik te vlade in nato, zunanji minister začasne vlade Demokratične federativne Jugoslavije dr. Ivan Šubašić pripeljal s seboj iz Londona in v kolikor je ostal ohranjen na enem mestu. Vendar pa bo raziskovalec ključne diplomatske dokumente, ki so jih izmenjale vlade kraljevine Jugoslavije in Združenega kraljestva, lažje in prej našel v britanskem kot pa v jugoslovanskem arhivu.

Public Record Office v Londonu hrani zelo številne ali samo delno dosegljive vire, pomembne za našo temo. Za razumevanje širšega okvira so potrebni takoimenovani »Churchill Papers« v skupini PREM 3; oz. generalna korespondenca Foreign Officea FO 371. V zelo bogatem fondu 37. britanske vojne misije v Jugoslaviji (WO 202, fascikli 128—521) je moč najti mnoge zelo pomembne detalje, prav tako tudi v fondu zavezniškega glavnega stanu na Sredozemlju (WO 204 — Allied Forces Headquarters), v osebnem arhivu feldmaršala Alexandra (WO 214) itd. Britanska tajna obveščevalna služba (Secret Intelligence Service — S. I. S.) in uprava za specialne operacije (Special Operations Executive — S. O. E.) seveda ne dajejo svojih arhivov na vpogled javnosti. Kljub temu pa je iz raznih britanskih vojaških in diplomatskih dokumentov (WO in FO) mogoče razbrati marsikaj o dejavnosti obeh teh organizacij, če to njih seveda ne kompromitira.

Toda še danes, čeprav teče že sedmo leto, odkar so odprli arhive za vse obdobje druge svetovne vojne, se večkrat zgodi, da se posamezni fascikli iz registrature War Officea, v načelu in po podatkih iz ustreznih popisnikov odprti in dosegljivi, nenadoma znajdejo v rabi pri nekem skrivnostnem gospodu Atkinu v oddelku, kjer so nastali (»department of the origin«). Tako je bilo npr. s fasciklom štaba za specialne operacije v zavezniškem glavnem stanu na Sredozemlju (WO 204, file 2012) HQ Special Operations, Austria, 8.44—6.45), ki ga je »pozabljivi« računalnik že odkril na ustreznem mestu in tudi naročil. Seveda bi lahko iskali ustrezne dokumente tudi v fondih, kot so komite načelnikov štabov (Chiefs of Staff Committee — CAB 88) ali zavezniške nadzorne komisije za Avstrijo itd. Verjetno pa bi našli le dvojnike temeljnih dokumentov in odkrili kako značilno podrobnost.

² Prim. Metod Mikuž, Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje, *Zgodovinski časopis*, XXIV, zv. 3—4, Ljubljana, 1970, 267—268.

Monumentalna zbirka partizanskih dokumentov »Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov«, oz. »Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu naroda Jugoslavije« žal nima ustreznega in zanesljivega predmetnega oz. tematskega kazala. Za politične aspekte naše teme je komaj možno najti kak podatek v tem zborniku. Vrh tega so nekateri dokumenti le delno objavljeni, znaki za izpuščanje, npr. tri pike v oglatem oklepaju, pa žal niso vselej navedeni.

Ohranjen partizanski tisk in razni letaki so primernejši za proučevanje tehnike in razširjenosti partizanske propagande kot pa političnih aspektov naše tematike, čeprav je tudi tu moč najti nekaj faktorskih podatkov.³

Documents on the Carinthian Question, Beograd 1948 vsebujejo izbrane dokumente iz diplomatske korespondence med jugoslovansko in zavezniškimi vladami v aprilu in maju 1945. leta v zvezi s vprašanjem jugoslovanske vojaške zasedbe dela avstrijskega ozemlja. Ameriški diplomatski dokumenti, objavljeni v *Foreign Relations of the United States. The Conferences at Malta and Yalta*, Washington, D. C. 1955 se dotikajo tudi vprašanja avstrijsko-jugoslovanske meje in predvidenih okupacijskih con.

Memorandum vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije o slovenačkoruškoj, prograničnim delovima štajerske i Gradišćanskim Hrvatima, Beograd 1947 ter uradna publikacija *Slovenačka Koruška i Gradišćanski Hrvati*, Beograd 1947 sta objavljena tudi v tujih jezikih. Razni memorandumi koroške deželne vlade iz 1945. leta so bili tiskani za interno rabo in poslani britanskim okupacijskim oblastem. Podobno je tudi z ustreznimi britanskimi oz. jugoslovanskimi memorandumi.⁴

Akademik Fran Zwitter je napisal pomembno razpravo »Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni«, objavljeno v *Osvoboditev Slovenije 1945 (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975)*, Ljubljana, 1977, str. 258—267 z zelo bogato bibliografijo, navedeno v opombah. Dr. Tone Zorn je v istem zborniku (str. 277—291) objavil razpravo »Koroško vprašanje maja 1945«.

Dr. Metod Mikuz je večkrat na raznih mestih pisal o partizanski dejavnosti na Koroškem v svoji veliki studiji *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, I—V, Ljubljana, 1960—1973. Zelo vestno je isti pisec zbral in predstavil (»zbral sem in uredil samo meni dosegljivo arhivsko gradivo«) najpomembnejše partijske in druge dokumente o medpartijskih odnosih v zvezi z Avstrijo v svoji razpravi »Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje«, *Zgodovinski časopis*, XXIV, 3—4, Ljubljana, 1970, 247—272. Nedavno opravljene raziskave posebej za pričujoči referat so pokazale, da tudi danes ni dosegljivo nikakršno novo in pomembnejše arhivsko gradivo. Omenjeni razpravi dr. M. Mikuža je moč dodati samo nekatere podrobnosti ali postaviti nova vprašanja.

V obsežni sintetični studiji Zdravko Klanjšček in drugi, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945*, Ljubljana, 1976 (1157 str.) je mogoče na osnovi vse pomembne slovenske literature in raznih virov dobiti zgoščen pregled partizanskih vojnih operacij na Koroškem, *Koroški zbornik*, Ljubljana, 1946, uredniki Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko in zbornik *Koroška v borbi*, Celovec, 1951 slonita na tedaj doseglji-

³ *Ljudska pravica, Naša vojska, Slovenski poročevalec, Novice, Delo*, itd.

⁴ *Public Record Office*, London (dalje PRO), FO 371/46682, C 7159, 7488, 8605, 9758/6837/3; FO 371/48899, R 19557/445/92; FO 371/48926, R 17242/2395/92 itd. Avtor se zahvaljuje za dovoljenje uporabljati »crown copyright« dokumentov.

vih virih. Doslej še nimamo monografske študije o Koroški v času druge svetovne vojne.

Na tem mestu ne bomo posebej navajali razprav o problematiki izjave komunističnih partij Italije, Jugoslavije in Avstrije 1934. leta o slovenskem narodnem vprašanju, o Anschlusu, nemški penetraciji v Slovenijo, o nemški raznarodovalni politiki, o nacionalnem vprašanju, itd., ki so jih napisali med drugimi dr. Metod Mikuš, dr. Janko Pleterski, dr. Tone Ferenc, dr. Dušan Biber itd., čeprav so ta dela zanimiva in pomembna za razumevanje kasnejšega dogajanja med drugo svetovno vojno.

Dragovan Šepič le mimogrede omenil tudi vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje v razpravi »Velika Britanija i pitanje revizije jugoslovansko-talijanske granice 1941«, *Zgodovinski časopis*, XXX, 1—2, Ljubljana, 1976, str. 47—77, objavljeni tudi v: *Časopis za suvremenu povijest*, I, Zagreb, 1975, str. 121—140, objavil pa je v angleškem jeziku v prilogi besedilo memoranduma slovenske ljudske stranke o slovenskih ozemeljskih zahtevah z dne 1. maja 1941 kot tudi memorandum jugoslovanske kraljevske begunske vlade z dne 27. decembra 1941. leta.

Sir Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, II, III, London, 1971 zelo zgoščeno piše o britanski politiki v zvezi z Avstrijo (II, 189—90, 222—3, 463, 594), oz. o avstrijsko-jugoslovanski meji (III, 367—9, 374), verjetno pa bo moč najti še kaka druga britanska dela v zvezi s to tematiko.

A. Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje in vojni cilji

Na koroškem plebiscitu 10. oktobra 1920, kot je znano, že pri glasovanju v prvi coni A ni bila dosežena večina glasov, potrebnih za priključitev Koroške k Jugoslaviji. Vendar pa so v delu slovenske javnosti še ostale iluzije, da bi v primeru Anschlusa, tj. priključitve Avstrije k Nemčiji, lahko znova načeli koroško vprašanje, ker se pri plebiscitu ni glasovalo za veliko Nemčijo in Tretji Reich, marveč samo za Avstrijo. Slovenski emigranti s Koroškega so brez uspeha predlagali ministrskemu predsedniku dr. Milanu Stojadinoviću, naj njegova vlada po Anschlusu zahteva priključitev slovenske Koroške k Jugoslaviji. Nastanek velike Nemčije je bil znak za splošni alarm ne samo v Sloveniji, kjer je prevladala bojazen, da je to samo prvi korak k uresničenju nemškega mostu na Jadran. Odgovor na vse to so bile tudi akcije za obrambo severne meje, ki so jih na pobudo komunistične partije Jugoslavije oz. Slovenije vodili akcijski odbori.⁵

Po sklenitvi pakta Hitler-Stalin, po vsem videzu sodeč na pobudo in po direktivah Kominterne, res ni več sledu o kakih javnih dejavnostih teh akcijskih odborov. Vprašanje meje kot obrambe pred prodirajočim nemškim imperializmom in fašizmom je vendarle še kako pritegovalo pozornost raznih slovenskih političnih krogov, celo tistih, ki so kasneje pristopili k Trojnemu paktu.⁶

⁵ Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, 1933—1941*, Ljubljana, 1966, 93—166. Prim. PRO, FO 371/22313, R 2116/137/3; FO 371/22317, R 2583/137/3.

⁶ Kominternina je 1. junija 1940. leta med drugim dala naslednje navodilo: »Razvijanje širokega masovnega pokreta pod parolom nezavisnosti naroda Jugoslavije i prava na nacionalno samoopredeljenje i uzajamno pomaganje protiv svakog nasilja. Ali ne parola odbrane granice.« Podobni so tudi sklepi Eksekutivnega komiteja Kominterne z dne 15. septembra 1940. leta: »Istina, Partija ne postavlja parolu odbrane granica današnje jugoslovenske državne tvorevine...« — Arhiv Predsedstva CK ZKJ (dalje ACKZKJ), fond Kominterne (dalje KI), 1940, ne-registrirano gradivo.

Znano je že, da je britanska vlada na pobudo jugoslovanskega poslanca v Moskvi dr. Milana Gavriloviča, z namenom vplivati na Hrvate (Slovenci sploh niso bili omenjeni), preprečiti pristop Jugoslavije k Trojnemu paktu in po možnosti pahniti jo v vojno, preko svojega poslanika v Beogradu Ronalda Campbella u s t n o najavila tako knezu Pavlu kot kasneje tudi predsedniku pučistične vlade generalu Dušanu Simoviću, da bo blagohotno podprla jugoslovanske zahteve za revizijo jugoslovansko-italijanske meje. Potemtakem možnost revizije avstrijsko-jugoslovanske meje tedaj sploh ni bila omenjena, niti se o tem ni razpravljalo. Isto velja tudi za pogajanja med Stalinom in Edenom 16. decembra 1941. Stalin je tedaj med drugim predlagal sklenitev tajne pogodbe o obnovi Jugoslavije in njeni razširitvi na račun Italije ter o restavraciji Avstrije kot neodvisne države.⁷

Foreign Office je ocenil, da dr. Miha Krek ni bil seznanjen s tem britanskim korakom glede revizije jugoslovansko-italijanske meje.⁸ Vendar pa je prvi »Memorandum o slovenskih ozemeljskih zahtevah v času vzpostavitve novih meja jugoslovanske države« datiran že s 1. majem 1941 v Jeruzalemu »na sedežu kraljevske jugoslovanske vlade.« Dejansko je to bil memorandum slovenske ljudske stranke, ki so ga, kot meni prof. dr. Dragovan Šepić, v naglici sestavili dr. Miha Krek, dr. Alojzij Kuhar, Franc Snoj in Franc Gabrovšek. Vendar če upoštevamo, da je ta memorandum bil napisan, celo natiskan ter oddan v angleščini nepolna dva tedna po pobegu kraljevske jugoslovanske vlade preko Aten, Krete in Egipta do Palestine, lahko upravičeno sklepamo, da se je na tem delalo že pred nemškim napadom na Jugoslavijo.⁹

Dr. Alojzij Kuhar je 31. julija 1941 s Trinidada pisal Antonu Zakrajšku v New York. Pojasnjeval je, zakaj je potrebna akcija v Združenih državah Amerike in med drugim zapisal: »Svet ve tako malo o Slovencih... Pojem ‚slovensko ozemlje‘ in ‚slovenski narod‘ je še vedno potrebno formulirati. Mi bomo morali to hitro storiti, dokler vojna še traja. Na mirovni konferenci bo prepozno. To je naše veliko pripravljalno delo... Do Bele hiše mora seči odmev ponavljanja te glavne zahteve: končna in dokončna združitev slovenskega ozemlja, ne glede na to kakšna bo nova demokratična ureditev v Evropi.«¹⁰

Toda predstavniki slovenske liberalne stranke so britanskemu diplomatskemu predstavniku v Palestini jasno dali vedeti, da se ne strinjajo v celoti z »novimi mejami, ki zajemajo, kot pravijo, okraje, ki etnično niso slovenski.« Vendar ni bilo posebej zabeleženo, da nasprotujejo novi meji napram Avstriji, ki naj bi bila celo na Visokih in Nizkih Turah. Omenili pa so, da bi bila Soča »bolj pravična linija« napram Italiji kot pa Tagliamento.¹¹

Medtem ko je dr. Alojzij Kuhar, katoliški duhovnik, zunanjepolitični urednik »Slovenca« in vodilni slovenski klerikalni politik postavljal takšen maksimalni program »zedinjene Slovenije«, pa je njegov brat Lovro Kuhar, znan kot pisatelj pod psevdonimom Prežihov Voranc in bližnji Titov sodelavec v Parizu, 1942. leta napisal brošuro »O slovenskih mejah«. Lovro Kuhar je v tej brošuri, ki jo je izdala agitacijsko propagandna komisija

⁷ Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, 1976, 87–88; Dragovan Šepić, *Velika Britanija i pitanje revizije jugoslavensko-talijanske granice 1941*, *Zgodovinski časopis*, XXX, zv. 1–2, Ljubljana, 1976, 47–77; PRO, PREM 3/394/3, W. P. (42), 8.

⁸ PRO, FO 371/30221, R 10174/162/92. Prim. D. Šepić, n. d., 61.

⁹ D. Šepić, n. d., 56–59.

¹⁰ PRO, FO 371/30219, R 8157/162/92.

¹¹ D. Šepić, n. d., 58; PRO, FO 371/30240, R 7539/960/92.

pri centralnem komiteju komunistične partije Slovenije, ostro nastopil proti »zgodovinskim mejam« kot v bistvu imperialistični paroli: »Tujega nočem — svojega ne dam«, je zapisal na koncu Lovro Kuhar. Kasneje je to geslo v Titovem govoru dne 12. septembra 1944. leta na Visu postalo splošno znano. Lovro Kuhar je zahteval tisto ozemlje, ki je bilo v dobi imperializma nasilno raznarodeno, vključno z mesti kot jezikovnimi otoki na Koroškem, Celovcem in Gosposvetskimi poljem.¹²

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je v svojem sporočilu z dne 1. decembra 1942. leta ob prvem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve (AVNOJ) v Bihaću posebej poudaril, da bo v novo Jugoslavijo vstopila »SVOBODNA IN ZDRUŽENA SLOVENIJA od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca«.¹³

Morda je še najlažje spoznati tedanjo politiko komunistične partije Slovenije v pismu, ki ga je Edvard Kardelj 14. decembra 1942. leta poslal Titu:

»Vprašanje meje je za nas tako aktualno, kot verjetno ni niti za angleški imperij. Gre za popolnoma specifično slovensko občutljivost v tem pogledu, ki smo jo dolgo poizkušali obiti s splošnimi načelnimi izjavami, toda sedaj postaja to vse manj možno. Slovenci, ki so že 1000 let razcepljeni, namreč čutijo, da se sedaj odloča o tem, da končno stara parola o »Združeni Sloveniji« postane resnica. Zato se stalno postavljajo med množicami vprašanja: »*Toda v katerih mejah?*« — Reakcija poizkuša prav v tem vprašanju med množicami najbolj diskreditirati našo partijo. Skoraj polovica vseh klevet zadeva odnos naše partije nasproti 'mejam'. S tem poizkušajo dokazati, da je naš patriotizem samo v besedah, da pa v resnici v imenu 'proletarskega internacionalizma' prodajamo dele slovenske zemlje Nemcem in Italijanom«, je pisal Edvard Kardelj.

Pojasnil je, da je v »etapi narodnoosvobodilne vojne« potrebno, »ta vprašanja postavljati tako, kakor se postavljajo v okviru kapitalizma«, medtem ko v socializmu vprašanje mest kot jezikovnih otokov sploh ne bi bilo pomembno. »... v našem boju, ali bolje v naših 'vojnih ciljih' smo jasno sprejeli zahtevo za priključitev celotne Primorske s Trstom kot avtonomnim mestom in Koroške s Celovcem. Če tega ne bi že sedaj povsem jasno storili, bi dali orožje v roke mihalovičevcem, ki v svoji ilegalni literaturi zahtevajo vse mogoče.«¹⁴

Dr. Miha Krek je dejansko v Londonu vodil sistematično akcijo in se obračal na najrazličnejše kroge, tako npr. na urednika londonskega »Timesa« MacDonalda. Memorandum kraljevske jugoslovanske vlade v Londonu z dne 27. decembra 1941. leta je po mnenju prof. dr. Dragovana Šepiča prvi tak službeni vladni memorandum.¹⁵ Toda iz beležke v Foreign Officeu je razvidno, da je bil tudi že omenjeni memorandum slovenske ljudske stranke z dne 1. maja 1941. leta, ki se sicer ni podpisala, le sprejet kot uradno vladno sporočilo.¹⁶

¹² Prim. Fran Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni, *Osvoboditev Slovenije 1945*, Ljubljana, 1977, 261.

¹³ *Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardačja in Borisa Kidriča*, Ljubljana, 1963, 488–490.

¹⁴ *Jesen 1942*, 558–559. Izvirnik v *Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, II, 7, Nr. 24, str. 85–86. Slovenski prevod ni povsem ustrezen. V izvirniku je rečeno: »Ako mi to ne bi učinili već sada potpuno jasno, dali bi u ruke oružje mihalovičevcima...«. V *Jesen 1942*, 559 pa je rečeno: »Če tega ne bi storili, je že sedaj popolnoma jasno, da bi dali orožje v roke mihalovičevcem...«.

¹⁵ D. Šepič, n. d., 62–63. Avtor citira po dokumentu iz Diplomatskega arhiva Zveznega sekretariata zunanjih zadev. Dokument je moč najti v PRO, FO 371/33446, R 35/35/92. Sir Orme Sargent je dejal jugoslovanskemu kraljevskemu poslaniku, da Foreign Office ne bo uradno odgovoril.

¹⁶ PRO, FO 371/30240, R 7539/960/92, beležka na str. 279 z dne 1. 8. 1941.

Bojazen pred možnimi tajnimi transakcijami med Veliko Britanijo in Italijo po vzorcu londonskega pakta iz 1915. leta z namenom, da se Italija umakne iz vojne ob strani Nemčije, je navdihovala mnoge Krekove akcije. Krek je zamaž nenehno moledoval, naj se britanska vlada javno distancira od londonskega pakta in javno podpre vsaj nekatere slovenske ozemeljske zahteve.¹⁷ Dr. Miha Krek je vzporedno z že omenjenim vladnim memorandumom z dne 27. decembra 1940. leta v posebnem pismu, naslovljenem na britanskega ambasadorja Georgea Rendela z dne 10. januarja 1942, podrobneje pojasnil nekatere slovenske ozemeljske zahteve glede severne meje. To pot ni več vztrajal pri meji na Visokih Turah, marveč je zatrjeval: »Te naše zahteve glede Avstrije oziroma Nemčije slone v glavnem na zahtevah, ki jih je Jugoslavija postavila že 1919. leta na mirovni konferenci.«¹⁸

Ambasador G. Rendel je 12. marca 1942 v nekem pismu pripomnil: »Kot vse kaže, sistematično uničevanje Slovencev stalno napreduje in če se bo vojna nadaljevala še dve ali tri leta, morda sploh ne bo nobenih Slovencev več, da bi jim dodelili katerokoli posebno področje, ko bomo sklepali o miru.« P. L. Rose pa je zapisal, potem ko se je seznanil z mnenjem prof. Laffana: »Slovenske zahteve so divje in politično pretirane.«¹⁹

Prof. Laffan je marca 1942. leta kritično in natančno analiziral vsebino Krekovega pisma in ozemeljske zahteve. Ta britanski ekspert seveda ni poznal navódil dr. Antona Korošca in dr. Milana Stojadinovića slovenski narodnostni manjšini na Koroškem, naj glasuje za potrditev Anschlusa. Pripomnil je: »Kaže, da je mlajša generacija Slovencev sprejela nacistične ideje. Slovenski okraji so bili prominentni v neuspeli nacistični vstaji 1934. leta in so celo v večjem številu glasovali za Anschluss 1938. leta kot pa v ostali Koroški ... Predlagano mejo ... kot kaže ... ne opravičuje noben argument razen arheološkega.«²⁰ Prof. Laffan je tako odstopil celo od mnenja v »Memorandumu o mejah evropskih konfederacij in transferu nemških populacij«, ki ga je pripravila inozemska raziskovalna in tiskovna služba v Balliol Collegeu v Oxfordu dne 20. februarja 1942. leta. Čeprav ni bila predlagana nobena sprememba jugoslovansko-avstrijske meje, je bilo vendar ugotovljeno:

»Jugoslavija bi etnografsko še vedno lahko zahtevala del bazena (Celovški bazen) in morda bi ozek trak na južnem robu celo dal prednost jugoslovanski suverenosti. Vendar pa gospodarstvo in strategija zahtevata, da ne pride do nobene spremembe ali pa da se priključi celotni bazen.«²¹ V neki drugi taki analizi, ki jo je prof. Laffan 13. maja 1942. leta poslal načelniku južnega oddelka v Foreign Officeu Howardu, je dana pesimistična prognoza:

»Manjšajoči se ostanek teh Slovencev je vztrajal v siloviti borbi za svoj kolektivni obstanek, toda kaže, da mu je usojeno izumreti, razen če ne bodo nastali povsem novi odnosi med obnovljenima državama Avstrije in Jugoslavije.«²² V vseh kasnejših britanskih memorandumih in analizah se v

¹⁷ PRO, FO 371/33470, R 5976, 6386, 6161/178/92; FO 371/37630, R 2038/246/92. D. šepić, n. d., 61; FO 371/30219, R 8179, 8287/160/92; FO 371/33446, R 1764, 2633/35/92. Foreign Office je 12. maja 1942 samo potrdil, da »ne bo prevzel nikakršnih obveznosti, ki bi prizadele jugoslovanske interese, ne da bi se prej posvetoval z jugoslovansko vlado.« (FO 371/33446, R 2864/35/92). V aide-memoire za kraljevsko jugoslovansko veleposlaništvo v Londonu z dne 19./11. 1942 je sir Orme Sargent poudaril, »da je naša politika še vedno ta, da ne razpravljamo niti se v času vojne ne obvezujemo v nobenem ozemeljskem vprašanju, katera bo potrebno proučiti in jih reševati ob mirovni ureditvi.« (FO 371/33446, R 7984/35/92).

¹⁸ PRO, FO 371/33446, R 391, R 2633/35/92.

¹⁹ PRO, FO 371/33446, R 1764/35/92.

²⁰ PRO, FO 371/33446, R 1580/35/92.

²¹ PRO, FO 371/33148, R 6150/646/92.

²² PRO, FO 371/33498, R 3425/3425/92.

glavnem odklanjajo jugoslovanske zahteve glede Avstrije oziroma Koroške, ne glede na to ali jih je postavljala begunska kraljevska vlada ali pa maršal Tito. Namesto tega je bila predvidena zamenjava nemške manjšine v Sloveniji za slovensko manjšino v Avstriji in zaradi gospodarskih razlogov je bil priporočen celo popravek meje v korist Avstrije v Slovenskih goricah južno od reke Mure.²³

Dr. Miha Krek je na pomlad 1943. leta spričo spopadov med srbskimi in hrvaškimi ministri v begunski vladi začel dvomiti, če bo skupno jugoslovansko državo sploh mogoče obnoviti. Ambasador G. Rendel je 4. marca 1943. leta zabeležil Krekovo razmišljanje: »... če Jugoslavija razpade, bi Slovenija lahko formirala enoto v neki novi politično-ekonomski skupini, ki bi slonela na in bila zaledje pristaniščema Trsta in Reke... V tej shemi bi seveda bila vključena vrnitev Sloveniji slovenskih okrajev Italije in Koroške in po možnosti dodelitev celotne Istre Slovincem.«²⁴

Medtem ko je dr. Krek maja 1943. leta prepričeval ambasadorja G. Rendela, »da se bo v pogojih sodobne vojne učinkovita obramba Slovenije, celo kot dela širše enote, vselej pokazala kot nemogoča« ter da je »bodočnost Slovenije možno zajamčiti samo s političnimi in ekonomskimi, nikakor pa ne z vojaškimi sredstvi«,²⁵ je bilo na seji pokrajinskega komiteja KP Slovenije za Koroško dne 12. maja 1943. leta v pozdravu izvršnemu odboru Osvobodilne fronte poudarjeno, da se s tem vsa slovenska Koroška formalno pridružuje borbi slovenskega naroda za osvoboditev in združitve v svobodni in zedinjeni Sloveniji. V pozdravu, poslanem Titu, je bilo rečeno, da je prav Tito vili slovenskemu narodu na Koroškem novo vero v končno zmago in združitve z ostalo Slovenijo v novi demokratični Jugoslaviji.²⁶

Posebna komisija pri izvršnem odboru Osvobodilne fronte je koncem 1941. in v začetku 1942. leta začela proučevati vprašanje bodočih meja. V komisiji so bili politiki in znani strokovnjaki, zgodovinarji in geografi. Niso se ohranili nikakršni pisani viri o delu te komisije. Prof. dr. Fran Zwitter je v začetku oktobra 1943. leta ob soglasju Edvarda Kardelja dal pobudo za nadaljnje proučevanje teh vprašanj in je kasneje postal ravnatelj Znanstvenega inštituta, te vsekakor enkratne znanstvene ustanove med vsemi odporniški gibanji v Evropi. Zwitterov elaborat »Problem bodočih slovenskih meja«, namenjen za interno razpravo, je branil načelo, da je možno Koroško razdeliti na osnovi več ali manj stare etnične meje iz sredine devetnajstega stoletja, zavračal pa je subjektivni kriterij in plebiscit. Predvidena je bila izselitev povsem nemškega prebivalstva iz Slovenije, ne pa tudi iz Koroške, kar je že prej med obiskom Znanstvenega inštituta napovedal za vso Jugoslavijo Rodoljub Čolaković.

Dr. Fran Zwitter je za zaveznike napisal tudi dva elaborata o slovenski manjšini v Italiji in na Koroškem; z vsemi potrebnimi informacijami, vendar brez označenih ozemeljskih zahtev. Britanska misija je namreč že februarja 1944. leta od Edvarda Kardelja zahtevala in tudi dobila informacije o teh manjšinah. Na osnovi rezultatov diskusijskega sestanka z dne 9. septembra 1944. leta je nastal nov Zwitterov elaborat »Meje Jugoslavije. A. Meje slovenskega ozemlja.« V drugi polovici 1944. leta je bilo v Znanstvenem in-

²³ PRO, FO 371/33446, R 2986/35/92; FO 371/37174, R 808/369/67 (1943); FO 371/48926, R 17242/2395/92 itd. Vredno bi bilo raziskati, če so se take ideje ohranile tudi še kasneje, npr. 1946 in naprej.

²⁴ PRO, FO 371/37630, R 2038/246/92.

²⁵ PRO, FO 371/37630, R 4737/246/92.

²⁶ Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje AIZDG), f. 650.

štitutu napisanih okrog dvajset različnih elaboratov o mejnih in manjšinskih vprašanjih ob sodelovanju več avtorjev. Jugoslovanske ozemeljske zahteve napram Avstriji, predložene konferenci namestnikov zunanjih ministrov v Londonu 1947. leta so bile v bistvu iste kot tiste zahteve, ki so bile formulirane že septembra 1944. leta. Na tem mestu se seveda ne moremo spuščati v podrobnosti in se moramo zadovoljiti z ugotovitvijo, da je, z manjšimi korekturami seveda, bila zahtevana priključitev slovenskega etničnega ozemlja.²⁷

Sredi 1944. leta je nastala takoimenovana »Koroška deklaracija«. V imenu politične, kulturne in gospodarske organizacije koroških Slovencev je deklaracija zahtevala naravno mejo na Visokih in Nizkih Turah, kot vojno reparacijo pa celo tudi štajersko, vse z namenom, da se nemštvo v Avstriji preusmeri iz jugovzhodne imperialistične v srednjeevropsko nemško orientacijo.²⁸ V literaturi še ni znano, kdo je sestavil to deklaracijo, če je oziroma kako je bila sprejeta, ter če je sploh krožila v širšem krogu ali v javnosti.

Edvard Kardelj je v svojem pismu z dne 5. februarja 1944. leta v imenu centralnih komitejev komunistične partije Jugoslavije in Slovenije zahteval od pokrajinskega komiteja KPS za Koroško, naj se med množice ne vnaša razprava o priključitvi Koroške k Sloveniji. Menil je, da je napačno govoriti o avstrijski narodnostni manjšini na Koroškem. Potrebno je bilo dogovoriti se z vodstvom avstrijskega protifašističnega gibanja o skupni borbi proti Hitlerju, nikakor pa ne o nacionalnem vprašanju in razmejitvi. Ozemeljske zahteve do imperialistične Avstrije bodo vsekakor večje od zahtev napram ljudski in demokratični Avstriji. Poudarjati je bilo treba v prvi vrsti protifašistični, ne pa samo nacionalni moment, ker bi sicer lahko prišlo do ločitve kmetov od delavcev. Delavci so bili namreč precej nemško usmerjeni.²⁹

Sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Koroško Dušan Pirjčev-Ahac je v svojem odgovoru sicer priznal napake, pojasnil pa je, da je komite samo izvajal direktive, ki jih je dobil od sekretarja CK KPS. Ni bilo slučajno, če je bila tako ostro poudarjena pripadnost slovenske Koroške Jugoslaviji. Pokazalo se je, da množice na Koroškem še niso pripravljene za borbo, vendarle pa so želele priključitev k Jugoslaviji in so v partizanih videli nove Maistrove borce.³⁰ Dane so bile jasne partijske direktive, da se v kontaktnem komiteju s predstavniki komunistične partije Avstrije ne sme načenjati razprava o mejah.³¹

Znanemu Titovemu govoru na otoku Visu z dne 12. septembra 1944. leta, kjer je bila omenjena tudi osvoboditev bratov na Koroškem,³² je sledila velika propagandna kampanja z jasno in odkrito zahtevo: »Celovec kot center koroškega dela Slovenije pripada zedinjeni Sloveniji in federativni Jugoslaviji.« Hkrati pa so se znatno poslabšali odnosi s komunistično partijo Avstrije.³³ Šef zavezniške misije na štajerskem pri štabu Četrte operativne cone ameriški major Franklin Lindsay je poročal o krajevni kampanji. Na mitingih in s plakati je bila zahtevana vrnitev sloven-

²⁷ F. Zwitter, n. d., *Osvoboditev Slovenije 1945*, Ljubljana, 1977, 258—276. Morda bo mogoče najti te elaborate v fondu 37. vojne misije v PRO, WO 202.

²⁸ M. Mikuz, n. d., *Zgodovinski časopis*, 266; AIZDG, f. 649. Mikuz ne omenja zahteve za priključitev štajerske. Zgodovinar Vlado Habjan je piscu tega referata dejal, da je resolucijo oz. deklaracijo napisal Tone Čop na Dunaju.

²⁹ M. Mikuz, n. d., *Zgodovinski časopis*, 254—257.

³⁰ prav tam, 259.

³¹ AIZDG, f. 649, pokrajinski komite KPS za Koroško, 24. 3. 1944.

³² Josip Broz - Tito, *Vojna dejela*, I, 1941—1945, Beograd, 1961, 278—279.

³³ *Arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije*, (dalje ACKZKS), št. 4418.

ske Koroške. Major Lindsay je domneval, da je bila partizanska mobilizacija rekrutov po štiri ali pet tisoč mesečno preračunana na zasedbo Koroške, saj za nove rekrute ni bilo na voljo dovolj orožja.³⁴

Misija Cuckold je pred koncem vojne 28. aprila 1945. leta sporočila s štajerskega: »Nobena natančna izjava ni bila dana... vsa Koroška in štajerska sta resnično slovenski... skoraj gotovo sta vključena Beljak in Celovec.«³⁵ Podobno je poročal tudi britanski major Pears, akreditiran v Glavnem štabu NOV in PO Slovenije v poročilu z dne 15. aprila 1945.³⁶

Veliko pozornost je vzbudil govor, ki ga je Boris Kidrič imel 16. aprila 1945. leta v Črnomlju na mitingu ob proslavi podpisa pogodbe o prijateljstvu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Kidrič je dejal, da je izpolnitev zahtev za priključitev Primorske s Trstom in Gorico ter Koroške s Celovcem sedaj zajamčena s sovjetsko podporo.³⁷ Če je to res ali ne, je bila maja 1945. leta razburljiva dilema, verjetno ne samo za Britance!

B. Jugoslovansko-britansko sodelovanje pri poskusih penetracije v Avstrijo

Franc Leskošek-Luka je v imenu centralnega komiteja KPS 15. julija 1943 obvestil pokrajinski komite KPS za Koroško, da je v Glavni štab NOV in PO Slovenije prispela britanska vojna misija. »če bi taki oficirji pristali tudi pri vas, jih sprejmite, nudite jim vse ugodnosti, toda bodite proti njim oprezni z izjavami. Nudite jim vse, kar je v skladu z našo linijo in osvobodilno borbo,« je naročal F. Leskošek.³⁸

Kaže da so tako kot mnogi partizani tudi prvi britanski oficirji odšli na Koroško preko Primorske in tamkajšnjega štaba IX. korpusa. Podpolkovnik Peter Wilkinson, partizanom znan samo kot Peter, in major Hesketh Prichard, ki se je predstavljal kot Alfgar Cahusac, sta vodila takoimenovano »Clowder« misijo. Ta posebna misija je v okviru uprave za specialne operacije (S. O. E.) poskušala prodreti v Avstrijo in še naprej v Srednjo Evropo.³⁹

Peter Wilkinson je v daljšem poročilu med drugim zapisal o slovenskih partizanih: »Kar zadeva stališče Slovencev napram zaveznikom, oni slepo (in skoraj patološko) občudujejo ZSSR (zlasti sovjetsko armado), malce hladno spoštujejo Veliko Britanijo (zlasti njene demokratske parlamentarne institucije) in se ne menijo, kar meji že na prezir, za Amerikance. (...) Ruski vpliv se bo morda pokazal kot pomemben, če bo po vojni znova oživel ruski imperializem. Ne smemo pozabiti, da se Velika Slovenija razteza od Trsta na zahodu do Beljaka in Celovca na severu in poleg čehoslovaške nudi Rusiji njen najpomembnejši prehod na zahod.«⁴⁰

Tito je že 18. novembra 1943 obvestil Glavni štab Hrvatske o prihodu podpolkovnika Wilkinsona in je 1. januarja 1944 dovolil, da lahko svoje ljudi pošilja v Avstrijo.⁴¹ »Razbrali smo, da bi CLOWDER partizane uporabil samo kot odskočno desko za penetracijo v Srednjo Evropo. (...) Bojimo

³⁴ PRO, FO 371/44265, R 17554/8/92.

³⁵ PRO, WO 202/318.

³⁶ PRO, WO 202/309.

³⁷ PRO, FO 371/48813, R 8002/6/92.

³⁸ ACKZKS, št. 1295.

³⁹ PRO, FO 371/44255, R 7125/8/92, Wilkinsonov »Memorandum o vstaji v Sloveniji« z dne 27. 4. 1944. Prim. v WO 202/212 beležko majorja Klugmana z dne 26. 9. 1944.

⁴⁰ prav tam.

se, da bodo partizani ugovarjali, da jih uprabljamo kot pasivno orodje za dejavnosti, ki jih oni ne, ponavljam ne nadzorujejo«, je 13. februarja 1944 predvideval tedaj še podpolkovnik F. W. Deakin.⁴² Pokazalo se je, da je bilo to predvidevanje pravilno, kar npr. lahko razberemo iz pisma Mitje Ribičiča, ki ga je 27. junija 1944 pisal Viktorju Avblju-Rudiju, tedaj namestniku političnega komisarja Glavnega štaba NOV in PO Slovenije. »Z Angleži je vedno večji križ, ker se za Avstrijo le preveč zanimajo. (...) Zelo težko bo vse te ljudi kontrolirati, če bodo misije še vedno prihajale. Cahusac hoče na vsak način v Avstrijo. (...) Pošiljati ga danes preko, se pravi, poslati ga v smrt, ker je fant dolg in neroden in bo zaglavlil v prvi gostilni, kjer ho prespal.«⁴³

Edvard Kardelj je v že omenjenem pismu z dne 5. februarja 1944 posebej poudaril, da je naloga pokrajinskega komiteja KPS za Koroško, da organizira čim širšo obveščevalno službo v Avstriji, ker bodo ti podatki potrebni tudi zaveznikom.⁴⁴ Zato je britanski major William Jones lahko sporočil po radiu 10. februarja 1944, da je Glavni štab NOV in PO Slovenije voljan sodelovati tudi pri »pošiljanju partizanskih obveščevalnih skupin v Rim, na Dunaj in kamorkoli bi, vi predlagali (...) Partizani imajo angleško govoreče osebje in operatorje, ki bi se vključili v sedanjo britansko obveščevalno mrežo. Partizani nam bodo posodili celotno propagandno organizacijo za penetracijo v Avstrijo, Nemčijo in Italijo.«⁴⁵

Peter Wilkinson je 27. aprila 1944 takole ocenil začetek tega sodelovanja: »Če upoštevamo njihove možnosti, potem informacije, ki so jih partizani dobili iz Avstrije, zelo razočarajo — večinoma politični oblati in komunistična propaganda. Toda pošteno je treba reči, da sedaj, ko vedo, kaj mi hočemo, partizani poskušajo razviti svojo organizacijo, da bi ustregli našim zahtevam.«⁴⁶

Podpolkovnik F. W. Deakin pa je 12. februarja 1944. leta med drugim v zvezi z Jonesovim sporočilom predlagal: »Dostaviti radijske postaje in preko slovenskih partizanov razviti njihovo mrežo, kot so predlagali, v sodelovanju z ISLD (Intelligence Service Liaison Department — oddelek za zvezo obveščevalne službe op. pis.) in OSS (Office of Strategic Services — urad strateških služb, ameriška obveščevalna služba, op. pis.)«⁴⁷ Glavni štab NOV in PO Slovenije je ukazal, naj se misiji Clowder nudi vsa pomoč. Vendar pa je bilo potrebno paziti, da bi je ne izkoriščali sovražni elementi.⁴⁸ Isti štab je 23. junija 1944 ukazal štabu koroške grupe odredov, naj zavezniškim obveščevalnim centrom dajejo samo podatke vojaškega značaja, v nobenem primeru pa ne političnih informacij ali izjav. Glavni štab je poudaril, da ne sme nihče nepoklicanih imeti vpogled v delovanje partizanske obveščevalne službe.⁴⁹

Ameriški major F. Lindsay je ocenil, da so zavezniške misije pri štabu četrte operativne cone uspele zbrati samo 10 % potencialno dosegljivih informacij. Major Lindsay je bil prepričan, čeprav so ga prepričevali, da nima prav, da so v tem času partizani vzdrževali redne zveze z mesti kot so Beljak, Celovec, Gradec in Dunaj. Partizani so predlagali, naj zavezniki pošljejo vso možno pomoč za prehod preko reke Drave. Lindsay pa je zahteve

⁴¹ Zbornik, II, 11, št. 52, str. 90; št. 173, str. 318.

⁴² PRO, WO 202/361.

⁴³ AIZDG, f. 16/III/6.

⁴⁴ ACKZKJ, CKKPJ 1944/42.

⁴⁵ PRO, WO 202/361.

⁴⁶ kot op. 39.

⁴⁷ PRO, WO 202/361.

⁴⁸ Zbornik, VI, 10, št. 101, str. 206.

⁴⁹ prav tam, VI, 14, št. 76, str. 326—328.

podpiral, toda Foreign Office in politični komite Balkan Air Force sta po znanem Titovem govoru na Visu zavzela odklonilno stališče.⁵⁰ Major Hesketh Prichard, znan pod psevdonimom Alfgar Cahusac, je sredi oktobra 1944 le uspel priti preko Drave.⁵¹ Toda njegovi predpostavljeni so z njim zgubili vsako zvezo in sled po 3. decembru 1944.⁵²

Britanci so nameravali »formirati avstrijski "odpor" neodvisno od partizanov.« Pokazalo se je, da to ni možno in vse so odložili do konca marca 1945. leta. Vse kar je prišlo v poštev, je bilo formiranje »majhnih tajnih skupin z radijskimi zvezami ... koristen vir informacij obveščevalnega značaja«. Misija, ki je skušala prodreti v jugozahodno Koroško in na vzhodno Tirolsko preko italijanskega ozemlja, je imela podobne izkušnje. »...sklenili smo, da ni nobene nadaljnje vrednosti v vzpodbujanju oboroženega "odpora" znotraj Avstrije«, je menil podpolkovnik Peter Wilkinson. Dodal je: »V južni Koroški so že bili vzpostavljeni tesni odnosi s člani slovenske manjšine in enotami Jugoslovanske armade narodne osvoboditve, ki operirajo v mejnih okrajih.« Za misijo Clowder so potem načrtovali samo še posebne naloge za čas zavezniške okupacije Avstrije ter pošiljanje socialnodemokratskih skupin v Gradec. Že prej je bil namreč vzpostavljen »kontakt z zanesljivimi krščansko socialnimi in socialnodemokratskimi elementi v Avstriji.«⁵³ V uradni zgodovini štaba za specialne operacije v zavezniškem glavnem štabu je ugotovljeno, da zavezniški napori za organiziranje odporiškega gibanja v Avstriji niso rodili sadov.⁵⁴

»V zvezi s slovensko aktivnostjo v Avstriji (Koroški) se izogibamo slehernemu kontaktu s slovenskimi partizani na tem področju in jim ne pošiljamo ničesar po zraku, razen občasnih "tolažilnih" pošiljk majhnega obsega«, je bilo ugotovljeno 21. marca 1945. leta.⁵⁵ Morda bo nekoč mogoče kaj več povedati o dejavnosti misije Clowder, kadar bo pokojni gospod Atkin dovolil za javno rabo tiste dokumente, ki jih trenutno še »rabi«, oz. kadar in če bodo dostopni arhivi partizanske Varnostno-obveščevalne službe in OZNE.

C. Sodelovanje in nesoglasja med KP Jugoslavije (Slovenije) in KP Avstrije

Tito je že v prvem letu narodnoosvobodilne vojne posvetil pozornost vzpostavljanju stikov z avstrijskimi komunisti. V eni Titovih depeš, poslanih Kominterni, 29. aprila 1942. leta, zvemo, da lahko jugoslovanski partizani odpravijo avstrijske tovariše — preko partizanskih odredov ali z vlakom — v Avstrijo in jih oskrbijo z vsemi potrebnimi ponarejenimi dokumenti.⁵⁶ Ni znano, če je Kominternina odgovorila na ta predlog. Ko so do Tita prišle vesti, da Britanci skušajo v Italiji organizirati socialistično stranko, je v depeši z dne 2. decembra 1942. leta sporočil Kominterni, da bi lahko organiziral, da nekatere znane italijanske tovariše prepelje v Italijo. Tito je menil, da bi Ercoli (tj. Palmiro Togliatti) vsekakor moral oditi v Italijo.⁵⁷ Maršal Tito je npr. 5. januarja 1944 dal navodilo Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, naj posveti posebno pozornost manjšim partizanskim enotam,

⁵⁰ PRO, FO 371/48811, R 5715/6/92; WO 202/309.

⁵¹ AIZDG, f. 16/III/6.

⁵² PRO, WO 204/1954.

⁵³ prav tam.

⁵⁴ PRO, WO 204/2030 B.

⁵⁵ PRO, WO 204/2000.

⁵⁶ ACKZKJ, CKKPJ-KI 1942/83.

⁵⁷ ACKZKJ, CKKPJ-KI 1942/290.

ki naj bi iz Štajerske prodirale proti Dravi in vzpostavile zvezo z Avstrijci. Na zahodu je bilo potrebno navezati stike z italijanskimi partizanskimi enotami in razvijati medsebojno zaupanje in vzajemno delovanje.⁵⁸

Na Koroškem so bili konec 1943. leta navezani prvi stiki med slovenskimi in avstrijskimi komunisti. V CK in PK KP Slovenije so si dolgo časa belili glavo z vprašanjem, če so to res pravi komunisti, člani komunistične partije Avstrije ali pa agenti provokatorji, ki jih je podtaknila Gestapo. Slovenski komunisti so se konec novembra 1943. leta prvokrat sestali z Andreasom, ki se je predstavil kot sekretar pokrajinskega-komiteja KP Avstrije.⁵⁹ Na osnovi navodil sekretarja CK KPS so tedaj sklenili, da KP Avstrije prepusti svoje organizacije na slovenskem Koroškem in da se organizirajo izključno organizacije KPS. Nesporno naj bi Celovec pripadal Sloveniji, o Beljaku pa bi še razpravljali. Landeskomitee der österreichischen Freiheitsfront für Kärnten (deželni komite avstrijske osvobodilne fronte za Koroško) naj bi se osnoval. KP Slovenije bo podpirala ustanovitev samostojnih avstrijskih partizanskih enot. Prvi rekruti naj bi prišli iz Beljaka, kontaktni komite pa bo skrbel za koordinacijo dela obeh partij.

Toda že na drugem sestanku 20. januarja 1944. leta so nastale težave v zvezi s temi sklepi, zlasti glede izročanja avstrijskih organizacij KP Avstrije. Zato je pokrajinski komite KPS za Koroško predlagal CK KPS, naj se ob posredovanju Kominterne pojasni in reši vprašanje, katera partija je pristojna na Koroškem. Vendar pa so nemške čete že 28. januarja 1944. leta napadle sedež pokrajinskega komiteja KPS za Koroško in zaplenile ves partijski arhiv. V že omenjenem pismu z dne 5. februarja 1945. leta je Edvard Kardelj kritiziral delo PK KPS za Koroško. Potrebno je bilo vzdrževati se lekcij o nacionalnem vprašanju, organizirati samostojne avstrijske enote, ki naj bi čim dlje ostale pod poveljstvom slovenskih partizanskih štabov, dokler se drugod po Avstriji ne bi razvilo protifašistično gibanje. Linija komunistične partije Avstrije bo morala biti snovanje neodvisne ljudske in demokratične Avstrije, tesno povezane z narodi Jugoslavije, oprte na Sovjetsko zvezo.

Ne da bi se spuščali v zanimive podrobnosti naslednjih sestankov, nesporedov in medsebojnih očitkov, moramo ugotoviti, da je Andreas bil v začetku maja 1944. leta aretiran.⁶⁰ Edvard Kardelj pa je 6. maja 1944. leta z depešo obvestil Franca Leskoška-Luko, da se Kominterna, zlasti še Köplenigg, zanima, kakšne so možnosti zvez z Avstrijo. Najbolje bi bilo naravnost obvestiti »deda«, tj. Kominterno, zlasti če bi bilo mogoče tovariše, ki bi prišli v Slovenijo, povezati s CK KP Avstrije.⁶¹ Franz Honner, ugledni član CK PK Avstrije, je še z dvema tovarišema srečno prispel na sedež CK KP Jugoslavije. »Ded«, oz. tedaj uradno že razpuščena Kominterna, je 30. junija 1944. leta sporočil Edvardu Kardelju, naj Honnerju in njegovima spremljevalcema nudijo vso potrebno pomoč pri izvrševanju njihove naloge. Ti so potem odšli v Slovenijo na osvobojeno ozemlje v Belo krajino.⁶² Direktiva depeša iz Moskve je poudarjala, da meje ne smejo biti sporno vprašanje. »KP Avstrije je v načelu za združitev slovenskih pokrajin v bo-

⁵⁸ Josip Broz - Tito, n. d., *Vojna djela*, I, 213.

⁵⁹ *Jesen 1942*, 19, AIZDG, f. 649, beležke v nemščini s podpisom Alois, brez datuma. Alois zatrjuje, da je Konrad Pucher bil skrit za psevdonimom Andreas in sumi, da je bil v nemški službi. M. Mikuš, n. d., *Zgodovinski časopis*, 267—271.

⁶⁰ M. Mikuš, prav tam. Prim. M. Mikuš, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, IV, Ljubljana, 1973, 109, 110, 180, 666—668. Prim. Stephen Clissold, *Yugoslavia and the Soviet Union, 1939—1973*, London, 1975, 30.

⁶¹ ACKZKJ, CKKPJ 1944/171. Prim. M. Mikuš, *Pregled*, IV, 565.

⁶² M. Mikuš, *Pregled*, IV, 266—268.

doči jugoslovanski državi, tj. s Slovenijo«, je 18. julija 1944. leta v nemščini pisal Andrej Francu Leskošku-Luki.⁶³

Edvard Kardelj je 3. septembra 1944. leta obvestil maršala Tita o svojem pogovoru s Franzom Honnerjem, ki ga je Tito poznal že poprej in se je z njim sestal še 1940. leta v Zagrebu. »Ded je sporočil, naj bi mesto drugih zasedli del Avstrije. Sporočil mi je, da mu je Ded rekel, da ZSSR ne bo izpustila iz rok Avstrije, ker mora leta biti zveza med Jugoslavijo in češko. V sami Avstriji še ni resnega gibanja.« Maršal Tito je 5. septembra po radijskih zvezah sporočil Edvardu Kardelju, naj se ponovno pogovori s Honnerjem o čim prejšnji zasedbi dela Avstrije, t. j. Koroške. 15. septembra pa je spričo načrtovanega odhoda v Sovjetsko zvezo naročil, naj Kardelj čim prej pride v Vrhovni štab in uredi vse potrebno glede Istre, Slovenskega Primorja in Koroške, da bi se izognili presenečenjem.⁶⁴

Winston Churchill se je tiste dni resno ukvarjal z idejo izkrcanja in prodora skozi »ljubljska vrata« in je 4. septembra 1944. leta sporočil med drugim generalu Wilsonu: »Nujno je letos zavzeti Trst in Istro.« V Churchillovi beležki z dne 9. septembra 1944. leta beremo: »Možnost amfibijskega izkrcanja iz Ancone ali Benetk — če jih zavzamemo — v Istro je na zelo visokem mestu v mojih mislih. S temi sredstvi bi lahko razširili našo fronto napredovanja v Avstrijo in Madžarsko, ki bi imeli na voljo pristanišča v Reki in Trstu.«⁶⁵

Glavni štab NOV in PO Slovenije je 25. maja 1944. leta dal naslednjo direktivo: »Vaša naloga: za vsako ceno pomagati razvoju partizanstva v Avstriji pod vodstvom Avstrijcev samih. Težiti je treba za tem, da bodo razvili partizansko gibanje po celi Avstriji.« Pokrajinski komite KPS za Koroško je že 16. januarja 1944. leta dal navodilo, da je potrebno revolucionirati avstrijsko narodnostno manjšino na Koroškem in med nemškimi vojaki, zlasti med Avstrijci, vzpodbujati in razvijati protifašistično delovanje.⁶⁶

Avstrijski bataljon je bil ustanovljen 24. novembra 1944. leta v Beli krajini na slovenskem osvobojenem ozemlju v soglasju z Vrhovnim štabom NOV in PO Jugoslavije. Franz Honner se je strinjal, da Avstrijci vstopijo v slovensko narodnoosvobodilno vojsko. Avstrijci naj bi se zbirali v zbirnih taboriščih na Štajerskem in v Beli krajini, iz Sovjetske zveze pa so z letali prepeljali nemške vojne ujetnike avstrijskega porekla. V spisku borcev tega avstrijskega bataljona najdemo tudi mnoge slovenske priimke.

Avangard Kampfgruppe Steiermark s komandantom Ferdinandom se je s padali spustila iz sovjetskih letal že junija 1944. leta v Belo krajino. Oktobra 1944. leta se je ta skupina podala preko Drave, vendar se je brž spet vrnila preko nekdanje avstrijsko-jugoslovanske meje na Štajersko. Šele aprila 1945. leta je ta enota narasla na 500 mož. Avstrijski bataljon se je medtem bojeval v Sloveniji v neposredni bližini osvobojenega ozemlja.⁶⁷

Rusi in Britanci so torej uporabljali enaka sredstva, ko so med nemškimi vojnimi ujetniki rekrutirali prostovoljce, da bi preko njih uresničili svoje politične cilje. »Ded« je v začetku februarja 1945. letá dal navodilo,

⁶³ ACKZKS, brez reg. št.

⁶⁴ ACKZKS, f. 69, št. 16345; Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, k. 26, reg. št. 10-9/13 in 10-16/13.

⁶⁵ PRO, PREM 3/275/2.

⁶⁶ AIZDG, f. 649.

⁶⁷ M. Mikuš, *Pregled, IV, 665—668*; isti, n. d., *Zgodovinski časopis*, 268—271. Dušan Pleniča, *Medunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962, 360—362 napak datira ustanovitev avstrijskega bataljona s koncem januarja 1945. Prim. Walter Wachs, *Kampfgruppe Steiermark*, Wien, 1968.

naj se partijski punkt na Dunaju preko zvez KP Slovenije poveže s Francozom Honnerjem. Ni znano, če je bilo to navodilo uresničeno. Ob umiku jugoslovanskih enot iz Koroške je avstrijski bataljon večinoma ostal tam. Bajе so Britanci, kot se je tedaj poročalo, temu bataljonu priznali status avstrijskih partizanov.⁶⁸

Slovenski partijski funkcionar Dušan Pirjevec-Ahac je bil hudo užaljen neposredno pred koncem druge svetovne vojne zaradi pisma nekega avstrijskega partijskega funkcionarja, zlasti zaradi stavka »... werden wir auch in Zukunft alle Bestrebungen der KPS, soweit sie sich auf der Linie der III. Internationale bewegen... unterstützen.« V svojem odgovoru je Ahac samo vprašal, če je komunistična partija Avstrije vsaj sedaj, ko je Rdeča armada lučaj daleč, zmožna organizirati eno samo, samcato partijsko četo.⁶⁹

Britanci so vsekakor skušali spremljati tudi ta aspekt politične in vojaške problematike v Sloveniji. Med člani sovjetske vojne misije, ki je šele konec februarja s pomočjo Britancev prišla v Vrhovni štab k maršalu Titu, so opazili dva »dobro znana avstrijska komunista«. Sklepali so, da sta odšla v Hrvaško.⁷⁰

* * *

Sir Orme Sargent, stalni državni podsekretar v Foreign Officeu, je 23. aprila 1945. leta pisal med drugim generalu Hollisu, potem ko je proučil dolgo poročilo polkovnika Petra Moorea po njegovi vrnitvi iz Slovenije: »To poročilo vzbuja zelo cinično razmišljanje, da sploh ne bi bilo neprikladno, če bi se dogodki razvijali tako, da bi Tita začasno zadržalo nasprotovanje ustašev in bele garde okrog, recimo Ljubljane in Zagreba, medtem pa bi bilo zavezniškim silam omogočeno, da iz Italije sorazmerno mirno zasedejo Julijsko krajino in Koroško.«⁷¹ Polkovnik P. Moore je v tem poročilu zapisal tudi naslednje: »Partizanske oblasti z intenzivno nenaklonjenostjo in sumi gledajo na Britanijo in se boje, da bi mogli nasprotovati njihovim ozemeljskim zahtevam ali da bi poskušali prisiliti jih, da vodijo zmernejšo notranjo politiko. Toda to bo sčasoma verjetno minilo.«⁷²

Britanski veleposlanik v Beogradu Ralph Skriné Stevenson pa je 10. maja 1945. leta, ko so se še vedno bile ogorčene bitke v Sloveniji, čeprav je druga svetovna vojna uradno bila že končana s kapitulacijo Tretjega Reicha, brzojavil v London: »... jugoslovanske pretenzije bode brezmejne. Treba jih je krotiti sedaj ali pa bomo videli narodnoosvobodilne odbore ne samo na italijanskem ozemlju daleč na zahod od Soče, marveč tudi v južni Avstriji.«⁷³ To ni bilo osamljeno mnenje. »Mi nočemo, da bi po kapitulaciji Jugoslovani zasedli kak del Avstrije... oni bodo tudi širili ruski in komunistični vpliv, kamorkoli bodo prišli«, beremo v uradni beležki Foreign Officea 14. marca 1945. leta.⁷⁴

»Sporočite mi, kaj delate z zbiranjem sil proti tej moskovski pošasti, katere krak je Tito,« je predsednik britanske vlade Winston Churchill 7. maja 1945. leta spraševal feldmaršala Alexandra.⁷⁵ »Naše trupe so doslele Celovec tri ure pred Jugoslovani,« je 9. maja 1945. leta sporočil ko-

⁶⁸ ACKZKS, f. 69, št. 16345.

⁶⁹ prav tam.

⁷⁰ PRO, WO 204/2011.

⁷¹ PRO, FO 371/48812, R 7247/6/92.

⁷² PRO, FO 371/48813, R 8004/6/92.

⁷³ PRO, FO 371/48814, R 8199/6/92.

⁷⁴ PRO, FO 371/48811, R 5477/8/92.

⁷⁵ PRO, FO 371/48814, R 8153/6/92.

mandant osme armade. V depeši Harolda Macmillana čitamo: »so za tri ure prekosile Jugoslovane v Celovcu.«⁷⁶

Ti citati naj ilustrirajo atmosfero v času zmagovitega konca druge svetovne vojne. Razvoj dogodkov nam je v najkrajših potezah že znan iz ustrezne literature.⁷⁷ Britansko zoperstavljanje jugoslovanskim zahtevam in slovenskim nacionalnim aspiracijam je bilo vsekakor pogojeno s tedanjimi odnosi sil znotraj velike protihitlerjevske koalicije. Vendar pa to ni primarnega pomena. V priročniku o Jugoslaviji, ki ga je raziskovalni oddelk britanskega zunanjega ministrstva (Foreign Office Research Department) pripravil že 20. januarja 1944. leta, beremo tudi naslednje o avstrijsko-jugoslovanski meji:

»Jugoslovanski voditelji, vključno z maršalom Titom, so že od aprila 1941. leta zahtevali, naj se Jugoslavija razširi tako, da bi vključila vse slovensko govoreče elemente severno od te meje. (...) Taka zahteva ni upravičena z etničnimi, ekonomskimi ali strateškimi razlogi. Posledica bi bila priključitev k Jugoslaviji prebivalstva, ki je večinoma nemško in ga od ostale Jugoslavije dele visoke gore.«⁷⁸

Stari ideal zedinjene Slovenije, zastavljen že 1848. leta, je bil uresničen samo za nekaj dni, potem ko je počila zadnja partizanska puška. Zakaj? Je to bilo res potrebno? To more in mora biti samo še predmet akademskih razprav.

Zusammenfassung

JUGOSLAWISCHE UND BRITISCHE POLITIK, DIE KÄRNTNER FRAGE BETREFFEND, 1941—1945

Das Referat wurde für die Gespräche am runden Tisch geschrieben, die zwischen britischen und jugoslawischen Historikern in Kupari bei Dubrovnik vom 19. bis zum 21. September 1978 stattfanden. Der Verfasser stellt die Problematik der jugoslawisch-österreichischen Grenze und die Kriegsziele sowohl der Volksbefreiungsbewegung als auch ihrer Gegner synthetisch dar; er schreibt über die jugoslawisch-britische Zusammenarbeit bei ihrem Versuch, nach Österreich vorzudringen und über die Zusammenarbeit und Mißverständnisse, zu denen es zwischen der kommunistischen Partei Österreichs und Jugoslawiens kam. Im einleitenden Kapitel wird eine Übersicht über einheimische und fremde Quellen gegeben sowie auch eine Beschreibung der wichtigsten, in Jugoslawien und im Ausland vorzufindenden Literatur.

Die britische Regierung hat auf die Anregung des jugoslawischen Botschafters in Moskau, Dr. Milan Gavrilović, mit der Absicht, den Zutritt Jugoslawiens zur Achse zu verhindern, mündlich ihre Bereitschaft angedeutet, Jugoslawiens Forderungen Italien gegenüber hinsichtlich Istriens wohlwollend zu berücksichtigen. Kärnten wurde damals überhaupt nicht erwähnt. Vertreter der slowenischen Volkspartei haben nach der Kapitulation Jugoslawiens maximale Forderungen gestellt, was die Grenzen auf den Hohen Tauern betrifft. Lovro Kuhar hat im Namen der Kommunistischen Partei Sloweniens Anfang 1942 einen Standpunkt eingenommen, der durch Titos Rede 1944 allgemein bekannt wurde: »Das Fremde wollen wir nicht, das Unsere geben wir nicht.« Das freie und vereinte Slowenien wurde in der Mitteilung des Vollzugsausschusses der Befreiungsfront 1942 als Kriegsziel bezeichnet. Die Frage der Grenzen wurde von einer besonderen Kommission beim Vollzugsausschuß der Befreiungsfront schon im Jahr 1941 erörtert, später dann im Jahr 1944 noch von einem Wissenschaftlichen Institut unter der Leitung von Prof. Dr. Fran Zwitter, der selbst mehrere Studien und Abhandlungen darüber geschrieben hat.

⁷⁶ PRO, FO 371/48813, R 8128/6/92.

⁷⁷ Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Vol. III, London, 1971, 367—369, 374. Prim. D. Biber, Britansko-jugoslovanski nespোরazumi okrog Koroške v prejšnji številki *Zgodovinskega časopisa*.

⁷⁸ PRO, FO 371/37174, R 808/369/67.

Britische Fachleute im Research Department Foreign Office lehnten alle slowenischen und jugoslawischen Forderungen in Zusammenhang mit Kärnten konsequent ab, ungeachtet dessen, ob sie von Marschall Tito oder von der königlichen Exilregierung gestellt wurden. Anfangs wurde ein Austausch der slowenischen Minderheit in Kärnten gegen die deutsche Minderheit in Slowenien geplant, und noch im Jahr 1945 eine solche Korrektur der Grenze zugunsten Österreichs erwogen, daß Jugoslawien die Apaška kotlina (Abstaller Becken) verlieren würde.

Slowenische Partisanen und britische Fachleute der S.O.E. — Executive für Spezialoperationen nahmen anfangs am Planen und der Durchführung der Pläne für den Vorstoß nach Österreich im Rahmen der Mission »Clowder« teil. Es hat sich jedoch herausgestellt, daß es in Österreich keine Widerstandsbewegung aus den Reihen der Österreicher selbst gab, und nach September 1944 wurden Partisanenoperationen in Österreich aus politischen Gründen nicht mehr von den Alliierten unterstützt.

Ende 1943 wurden erste Verbindungen zwischen slowenischen und österreichischen Kommunisten in Kärnten aufgenommen. Es war jedoch nicht völlig klar, ob vielleicht hier nicht feindliche Agenten unterschoben worden waren. Edvard Kardelj hat genaue Anweisungen gegeben, welche politische Richtlinie die Kommunistische Partei Sloweniens in Kärnten einhalten sollte, wie die Zusammenarbeit mit der Kommunistischen Partei Österreichs verlaufen sollte, um eine selbständige antifaschistische Bewegung anzuregen. Mitte 1944 hat sich diesen Aktionen auch die aufgelöste Komintern angeschlossen, was auch die Absicht des Mitglieds des Zentralkomitees der KP Österreichs Franz Honner war, der in das befreite Gebiet in Slowenien kam. Am 24. November 1944 wurde in Bela Krajina ein besonderes österreichisches Bataillon gegründet. Sowohl die Russen als auch die Briten hatten unter deutschen Gefangenen Freiwillige rekrutiert und sie nach Österreich geschickt.

Das alte aus dem Jahr 1848 stammende Ideal vom vereinten Slowenien wurde nur für wenige Tage realisiert, nachdem der letzte Schuß aus einem Partisanengewehr gefallen war. Das ist jedoch nur ein Gegenstand akademischer Abhandlungen und wird es auch bleiben.

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, YU-41000 Zagreb,
Opatička 10, izdaja že deseto leto

ČASOPIS ZA SUVREMENU POVIJEST

Časopis v tematsko zaokroženih številkah obravnava izbrana poglavja iz novejše hrvaške in jugoslovanske zgodovine.

Za slovenske bralce sta med zadnjimi številkami še posebej zanimivi I/1975 in I/1977, ki objavljata razprave, dokumente in bibliografiji o zahodni oziroma severni jugoslovanski meji, o odnosih Jugoslavije z Italijo oziroma Avstrijo ter o položaju naših manjšin v teh dveh državah.